

УДК 808.3-15:93

О. П. Шонц (Одеса)

ДІАЛЕКТНЕ ПІДґРУНТЯ ВИМОВНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Резюме

У статті розглядається питання про формування вимовних норм української літературної мови на базі територіальних діалектів.

В основі орфоепічних норм української мови лежить мовлення більшості регіонів України.

Ключові слова: вимовна норма, діалект, говірка, становлення.

Summary

In the article the question of forming pronunciation norms of literary Ukrainian language on the basis of territorial dialects is under consideration.

Speech of majority Ukrainian regions forms the basis of orphoeptic norms of literary Ukrainian language.

Key words: pronunciation norm, dialect, speaking, formation.

Питання діалектної основи української літературної мови актуальне й нині. До 90-х років XX ст. загальноприйнятою була думка про те, що в основі української літературної мови лежать говори Середньої Наддніпрянщини. В останнє десятиліття мовознавці схилиються до того, що мовлення більшості регіонів України стало базовим для української національної літературної мови.

У II половині XIX ст. українська мова розвивалась і нормалізувалась в умовах роз'єднання України на Східну і Західну. Східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови розвивалися відокремлено, базувалися на різних діалектах, що призводило до значних розходжень у поглядах українських науковців щодо основи української національної літературної мови.

Провідне місце у формуванні нової української літературної мови належить Т. Г. Шевченкові. Однією з вагомих і виразних ознак Шевченкової мови є наддіалектність. Твори Т. Шевченка є яскравим свідченням того, що основа його мови – загальнонародна, а не локальна. Як вдало визначив В. М. Русанівський, «...феномен мови Шевченка полягає насамперед у тому, що вона, на відміну від мови Квітки-Основ'яненка чи навіть Котляревського, була зорієнтована на весь україно-мовний обшир» [24:26].

Українська національна літературна мова увібрала в себе елементи майже всіх українських говорів, але в основу її лягли східноукраїнські [14:29]. Шевченкова мова, сформована під впливом мовлення більшості українських говорів, базувалася на східноукраїнських діалектах. Перевага надавалася середньонаддніпрянському говорові, майже вільному від усіляких нашарувань.

До створення однієї, а не двох українських мов, прагнув один із фундаторів національної самосвідомості українців П. Куліш. Кулішева мова певною мірою синтетична. Хоч основа її середньонаддніпрянська, проте в ній відбилися риси й південно-західного, і північного наріч, що виразно засвідчує його збірка творів «Хутірна поезія» [12].

На кінець XIX ст. орієнтація на східноукраїнський варіант літературної мови була визначальною для прогресивних західноукраїнських письменників і вчених на чолі з І. Франком і М. Грушевським [30:15]. Науковцями була вироблена концепція творення єдиної літературної мови на наддніпрянському ґрунті.

На мовлення більшості регіонів України орієнтувалися автори граматики 1917–1918 рр. – Є. Тимченко, О. Синявський, В. Сімович. У цих граматиках подані вимовні особливості, які й були покладені в основу сучасної орфоепії.

Вимовні особливості діалектів української мови досліджували такі мовознавці, як С. П. Бевзенко [3], [4], Ф. Т. Жилко [8], [9], [10], І. Г. Матвійс [13], В. С. Ващенко [4], І. І. Приймак [21], [22], А. П. Могила [15], [16], Б. А. Шарпило [32], А. Д. Очеретний [19].

Завдання даного дослідження – визначити, на базі яких територіальних діалектів формувалися вимовні норми української літературної мови і яку роль відіграли провідні науковці й письменники в становленні орфоепічних норм.

Об'єктом дослідження є такі вимовні ознаки української літературної мови: розрізнення звуків [г] та [ґ]; вживання африкати [дз]; чергування [д] - [дж] у дієслівних формах; дзвінкість приголосних звуків у кінці слова та в середині перед глухими; твердість [р] у кінці слова; м'якість [ц'] на кінці слова в іменниках чоловічого роду II відміни та в іменниках жіночого роду I відміни; м'якість звуків [с'], [ц'], [з'] у прикметникових суфіксах [с'к], [ц'к], [з'к]; асиміляція зубних приголосних за м'якістю; подовження м'яких приголосних; асиміляція шиплячого звука перед свистячим; асиміляція [т] перед свистячим.

Ставимо за мету встановити відповідність сучасних орфоепічних норм вимовним особливостям територіальних діалектів української мови.

Звук [г] властивий наддніпрянським говіркам. За «Атласом української мови» [г] у словах *гудзик* і *гудз* фіксується послідовно на всій Наддніпрянщині [2:200,407]. Слово *грунт* ("садиба") з цим звуком засві-

дчується в Городецькому й Стрийському районах Львівської області [2:387]. Звук [г] часто вживаний на Наддністрянщині й у словах іншомовного походження: [гумма], [гремчна], [ку^слемга] та ін. [10: 198].

У південно-східних діалектах [г] вживається непослідовно. Цей звук фіксується то як [г], то як [г] у середньонадніпрянському й слобожанському говорах [1: 237, 238].

І. І. Приймак стверджує, що в говірках Східного Полісся [г] вживається тільки в окремих словах: *гава, гляганка, гинуть* [21: 7]. Цей звук частково поширений у словах іншомовного походження (*гвалт, дзига, гринджола* і под.) та в окремих звуконаслідувальних словах (*гелгоче, дригать* і т. ін.) [22: 41]. У народній мові [г] часто замінюється на [г]: [гвинт], [гн'їт], [грунт] [22: 41].

Літера *г* була вживана в основному в західноукраїнському правописному варіанті. Послідовно вона фіксується в словнику Є. Желехівського [7]. На Східній Україні буква *г*, що позначала звук [г], зафіксована в граматиці О. Павловського [20] та в збірці «Хутірна поезія» П. Куліша [12], що вийшла значно пізніше і на якій уже позначився вплив галицького правопису. Послідовно фіксує *г* словник Б. Грінченка [6]: 274 слова. Більшість таких слів є діалектними. Б. Грінченко, очевидно, орієнтувався на загальноукраїнське мовлення, а не на слобожанський говір.

Наявність звука [г] в українській мові відзначена в граматиках А. Кримського [11.1: 32], О. Синявського [26: 18], В. Сімовича [27: 73].

Отже, у пам'ятках XIX–початку XX ст. розрізнення вимови звуків [г] і [г] є виразною тенденцією. Визначальною була орієнтація на західноукраїнський варіант письма, що відбивав мовлення Наддністрянщини.

Африката [дз] теж послідовно засвідчується в наддністрянському діалекті – [гумдзик] [2: 203]. У середньонадніпрянському говорі поширені паралельні форми – із [з] і [дз], наприклад, у Корсунь-Шевченківському, Маньківському районах Черкаської області: [дзв'їн] і [зв'їн], [земркало] [1: 211]. У Звенигородському районі – в основному [дз] [1: 211].

Для середньочеркаських говірок характерна вимова [дз] замість [з]: [дзалеммний], [дзилізмзо], [дзгамбри] [15: 18]. Така вимовна особливість частіше спостерігається в суміжних із середньонадніпрянськими подільських говірках [1: 210].

За «Атласом української мови» африката [дз] на Східному Поліссі вживається варіативно – як [дз] і як [з] – у Кролевецькому, Глухівському районах. У Посткинському районі [дз] засвідчується тільки в одному населеному пункті: [дзв'їн] [1: 211]. Цю африкату фіксують ближні до східнополіського середньонадніпрянські й слобожанські говірки [1: 211].

Африката [дз] зафіксована в граматиці О. Павловського [20], у творах Т. Шевченка [33], [34], у журналі «Основа» [18], у «Хутірній

поезії» П. Куліша [12]. «Русалка Дністрова» (1837) не засвідчує [дж]: *зазвонили* [23: 20, 99], *зеркало* [23: 115] тощо.

Отже, вживання африкати [дж] зумовлене орієнтацією на мовлення більшості українських регіонів і східноукраїнський традиційний правопис.

Чергування приголосних [д] – [дж] у дієсловах І особи однини є характерною ознакою південно-західного наріччя. За даними «Атласу української мови» звук [дж] у наддністрянському говорі фіксується послідовно: [ходжум], [буджум], [сиджум] та ін. [2: 346].

У південно-східному й північному наріччях африката [дж] рідко вживана. На Наддніпрянщині й Східному Поліссі простежується вживання звуків [д'], [ж], [дж] у дієсловах. Переважно спостерігається чергування [д] – [ж]. Ця особливість характерна й для слобожанських говірок [3:238]. На Поділлі, як і на Звенигородщині, вживаються форми [ход'ум], [вод'ум], [буд'ум], [сид'ум] [1:358].

Чергування [д] – [ж] у дієслівних формах засвідчується в «Русалці Дністровій» [23], у «Хутірній поезії» П.Куліша [12], у словнику Є.Желехівського [7]. Граматика О.Павловського [20], Шевченкові твори [33], [34], журнал «Основа» [18] фіксують [ж] на місці [дж]. Тут відчутна орієнтація і на традицію письма (до початку XVII ст. звук [дж] позначався літерою *ж*) [11:36].

На початку XX ст. африката [дж] у дієслівних формах була прийнята більшістю науковців. У словнику Б.Грінченка [6] простежується майже послідовне вживання [дж] – у 92 словах.

Звук [дж] пропагувався в граматиках мовознавців західноукраїнського походження – С.Смаль-Стоцького й Ф.Гартнера [28], Є.Тимченка [29], В.Сімовича [27]. Цей звук розглядався й А.Кримським [11].

Дзвінкість приголосних у кінці слова й перед глухим – характерна риса південно-східного наріччя. Ця особливість не властива південно-західним говорам і в меншій мірі виражена в північних. Збереження дзвінкості приголосних послідовно спостерігається в полтавсько-київському діалекті [8:15].

У середньонаддніпрянських, подільських, східнополіських говірках втрачається дзвінкість кінцевого [д] у префіксах і префікса [з] перед наступним глухим кореня [9:152], [19:56,68], [21:8].

І.І.Приймак стверджує, що в деяких говірках Західної Сумщини в середині слів перед глухим втрачається дзвінкість: [соломткий], [зв'іт:и] [21:15], [22:36].

Східнослобожанські говірки засвідчують часткове оглушення дзвінких у кінці слова: [дуб^н], [н'іж^н] [32:12].

У наддністрянських говірках дзвінкі приголосні в кінці слів перед глухими наступного слова переходять у глухі [9:75]. За «Атласом української мови» в говірках Наддніпрянщини, як і в більшості південно-

західних, простежується оглушення дзвінких у кінці слова: [о́бїмт] [2:167], [йамструп] [2:449]; у середині слова перед глухими: [лимшка] (ложка) [2:176], [йамшко] (яблуко) [2:178].

Збереження дзвінких у кінці слова пропагували А.Кримський [11:33], Є.Тимченко [29:27], О.Синявський [26:15], В.Сімович [27:36]. Граматика В.Сімовича засвідчила відмову від наддністрянської вимови (батьківщина В.Сімовича – Тернопільщина), для якої характерне оглушення кінцевих приголосних [9:75], [2:167,449], і витворення єдиної загальноприйнятої норми. До В.Сімовича західноукраїнські науковці нормативним вважали часткове оглушення приголосних у кінці слова, представлене в граматиці С.Смаль-Стоцького й Ф.Гартнера [28:11,19].

Отже, орієнтація на загальноукраїнське мовлення і традиційний правопис була визначальною для мовознавців.

Твердість кінцевого [р] майже послідовно простежується в південно-західному наріччі [2:396]. Ця особливість властива наддністрянським говіркам: [зв'ір] [2:228]; [косамр], [гончамр] [2:247]. Варіанти форми засвідчуються в Миколаївському й Жидачівському районах Львівської області - [плугатамр⁶⁾] [2:247].

У говірках полтавсько-київського діалекту [р] пом'якшується частіше, ніж у загальнонародній мові [9:15]. За «Атласом української мови» в Черкаській області простежується [р'] у кінці слова: [косамр'], [жнивамр'], [димамр'] [1:234]. Твердий [р] наявний у Черкаському районі. На Звенигородщині вживаються і [р], і [р'] [1:234].

Обидва варіанти спостерігаються й у східнополіських говірках: у Шосткинському та Кролевецькому районах переважає [р] - [монастир]; у Глухівському – наявні два варіанти - [р] і [р'] [1:234].

У північно-західних районах Сумської області м'якість [р'] виявляється в кінці іменників на -ар, -ир - [томкар'], [бомндар'], [календамр'], [гузимр'] – та в деяких дієсловах наказового способу: [в'ір'], [з'в'ір'], [дов'ір'] [22:38]. М'якість кінцевого [р'] характерна й для слобожанських говірок [9:161], [32:11].

А.Кримський зазначає, що на Лівобережній Україні поширений [р']: *кобзарь, букварь* [11.2:161], на Придніпров'ї - [р]: *звір, монастир* [11.2:116], але нормативною він вважав твердість кінцевого [р] [11.2:116-144].

У творах і східноукраїнських, і західноукраїнських письменників XIX ст. звуки [р] і [р'] у кінці слова варіюються. Першодрук «Русалки Дністрової» [23] майже послідовно фіксує [р'] у кінці слова. Варіантна вимова [р] / [р'] відбита в рукописах Т.Г.Шевченка [33], [34], в «Основі» [18], у «Хутірній поезії» П.Куліша [12], у творах І.Франка [31]. Твердість [р] засвідчується в словнику Є.Желехівського [7]. У граматиці В.Сімовича [р] у кінці слова й складу представлений як нормативний [27:41].

М'якість [ц'] наприкінці слова в іменниках чоловічого роду та в іменниках жіночого роду перед [а] послідовно простежується в середньонаддніпрянському говорі [9:153], [1:216], що відрізняє його з-поміж сусідніх північних і подільського діалектів [9:153]. В.С.Ващенко зазначає, що в полтавських говірках м'якість звука [ц'] зберігається в усіх позиціях [5:81]. Вживання [ц'] у кінці слова простежується в Шосткинському районі Сумської області [1:216].

За «Атласом української мови» в наддністрянському діалекті спостерігаємо вживання і твердого, і м'якого [ц] на кінці слів. У Тернопільській і Львівській областях простежується [ц] у кінці слова : [хлопец], [удовец], [жнец] [2:209]. Наявні й варіантні форми – у Городоцькому районі на Львівщині : [ст'ілемц^(о)] [2:399]. Західнонаддністрянські говірки зберігають [ц'] у цих словах (Калуський, Галицький райони Івано-Франківської області, Дрогобицький район Львівської області) [2:209].

М'якість [ц'] перед [а] в іменниках жіночого роду І відміни простежується непослідовно. Звук [ц'] засвідчується в словах : [кринимц'а] [2:182], [р'іжнимц'а] [2:204], [гранимц'а] [2:309]. Але наявні й паралельні форми : [вумлиц'а] і [вумлица] [2:261], [в'іуц'ам] і [в'іуцам] [2:273].

У «Русалці Дністровій» [23] відбита варіанта вимова - [ц']/ [ц] – у кінці іменників чоловічого роду та м'якість [ц'] перед [а] наприкінці іменників жіночого роду. Словник Є.Желехівського [7] в основному фіксує [ц'] у такій позиції, але є й винятки [7:152,302,355]. У першодруковій праці І.Франка [31] послідовно простежується тільки [ц'] у кінці слова.

Твори і праці східноукраїнських письменників і науковців послідовно засвідчують м'якість кінцевого [ц'] в іменниках чоловічого роду та жіночого роду перед [а] : граматика О.Павловського [20], «Мала книжка» [33] і «Більша книжка» [34] Т.Шевченка, журнал «Основа» [18], «Хутірна поезія» П.Куліша [12]. Ця особливість простежується у прикладах української вимови, поданих В.Науменком [17:80,89], не представлена в граматиках С.Смаль-Стоцького й Ф.Гартнера [28], А.Кримського [11], Є.Тимченка [29], О.Синявського [25]. Вимову [ц'] В.Сімович розглядає в окремому розділі «Мняке “ц”». Він зазначає, що м'якість [ц'] є «цікавою й оригінальною прикметою» української мови [28:67].

Суфіксальні [с'] і [ц'] послідовно м'які в полтавсько-київському діалекті, тоді як у більшості південно-західних і в північних говорах вони тверді [8].

Суфікси -ськ-, -цьк- фіксуються в граматиці О.Павловського [20], в «Основі» [18], у творах І.Франка [30]. Рукописи Т.Шевченка [33], [34] в основному засвідчують -ск-. Очевидно, на правописі Т.Шевченка позначився вплив говірок Черкащини, для яких характерна варіантна вимова [ск]/ [с'к] [16:19], і писемна практика попередників.

У «Русалці Дністровій» [23] і словнику Є.Желехівського [7] передана твердість суфіксальних [с] і [ц], властива галицько-буковинській групі говорів [13].

М'якість суфіксальних [с'] і [ц'] відзначали А.Кримський [11], В.Науменко [17], О.Синявський [24].

Орієнтація на східноукраїнську вимову була визначальною, що й закріплено граматиною В.Сімовича. «М'якість звуків [с'] і [ц'] у суфіксах [с'к] і [ц'к] – це прикмета виключно української мови» [27:40].

Уподібнення [д], [т], [н], [л], [с], [з], [ц] наступному палаталізованому відбувається в полтавських говірках [5]. Така особливість є сучасною орфоепічною нормою, хоч на письмі не позначається.

За даними «Атласу української мови» в середньонадніпрянському та подільському говорах асиміляція приголосних за м'якістю спостерігається послідовно в словах : [с'в'іт], [з'в'ір], [с'м'іх], [з'м'іи] [1:114].

У західній частині надніпрянських говірок поширена дорсально-палатальна вимова [с'], [з'], [ц'], [дз'] : [с'в'іт], [з'в'ір], [ц'в'іл'], [дз'в'ін] і т. ін. [5:15], що й відбито в лексикографічній праці Є.Желехівського : *вимсвятити* [7:175], *двуцьвітний* [7:175], *звізда* [7:288] – у 75 словах. Таке позначення асиміляції за м'якістю не виявлене в «Русалці Дністровій» [23], у монографії І.Франка [31].

Рукописи Т.Шевченка фіксують позначення асиміляції приголосних за м'якістю перед зубними : *новобраньци* [33:45], *ореньди* [33:21] та ін. Таке позначення асиміляції за м'якістю засвідчене ще в граматиці О.Павловського : *у раньці* [20:56], *исходьци* [20:37].

Основні випадки уподібнення за м'якістю закріплюються в граматиках С.Смаль-Стоцького й Ф.Гартнера [28], Є.Тимченка [29], В.Сімовича [27].

Отже, таке уподібнення визнане філологами як нормативне під впливом реальної вимови.

Подовжені звуки характерні для південно-східних і північних діалектів. Подовження з кінцевим [а] функціонує на всій території Полтавщини [5:60]. Така особливість властива середньо надніпрянським і слобожанським говіркам, найближчим до східнополіських [1:252]. На території Східного Полісся, як і на Черкащині, паралельно вживаються два варіанти – подовження приголосних [д:], [т:], [н:], [л:], [с:], [з:], [ж:], [ч:] з кінцевим [а] й кінцевим [е] : [с'м'іт':ам] і [с'м'іт':е] [1:252], особливо в північно-західних районах Сумської області : [безламд':а(е)], [бадимл':а(е)], [коломс':а(е)] [22:42].

Південно-західні говори засвідчують відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду [5:15]. У надніпрянському діалекті фіксується стягнення подовжених приголосних з кінцевими [а] та [е] : [жит'ам(е)], [нас'імн'а(е)], [вес'імл' а(е)] [2:201].

Асимілятивне подвоєння приголосних фіксує граматика О.Павловського [20], «Мала книжка» [33] і «Більша книжка» [34] Т.Шевченка, журнал «Основа» [18], «Хутірна поезія» П.Куліша [12]. Подовження не засвідчує «Русалка Дністрова» [23], словник Є.Желехівського [7], першодрук творів І.Франка [31].

На початок ХХст. подовження приголосних було загальноновизнаним – як на Східній, так і на Західній Україні. Асимілятивне подвоєння приголосних відзначали як нормативне В.Науменко [17:66], А.Кримський [11.1:422], Є.Тимченко [29:29], О.Синявський [26:16], [25:7], В.Сімович [27:53]. Спостерігається витворення єдиної вимовної норми, орієнтація і східноукраїнських, і західноукраїнських науковців на східноукраїнські говори й правопис.

Асиміляція шиплячого звука перед свистячим, особливо в дієсловах, засвідчується в різних територіальних діалектах. Так у говірках Черкащини відбувається асиміляція [ш] до [с'] і стягнення : [см'ійемс'а], [умчис'а] і т. ін. У цих же говірках шиплячі перед [ц'] переходять у відповідні свистячі м'які : [домц'і], [у йумс'ц'і], [ломз'ц'і] та ін. [19:73].

У східнополіських говірках, як і в середньо наддніпрянських, у групі приголосних [ш] + [с'] внаслідок асиміляції й стягнення вимовляється короткий звук [с'] : [забомрсайес'а], [умчис'а] [22:42].

Асиміляцію шиплячого звука перед свистячим у переважній більшості випадків фіксують рукописи Т.Шевченка [33], [34], часопис «Основа» [18], майже послідовно – збірка «Хутірна поезія» П.Куліша [12].

Уподібнення шиплячого до свистячого С.Смаль-Стоцький і Ф.Гартнер, відбиваючи живе мовлення Наддністрянщини, подавали як вимовну норму : *німці, несесь ся* [28:14]. Асиміляція шиплячого перед свистячим представлена й у граматиках Є. Тимченка [29: 27, 28, 33], В. Сімовича [27: 56, 57, 59], О. Синявського [26:8].

У кінці дієслівних форм звукосполучення [т'с'а] переходить у [ц'а] або [ц'а] в більшості українських говорів. Така особливість характерна для мовлення Черкащини: [носимц'а], [бйумц'а] [15:19]. За «Атласом української мови» в середньонаддніпрянських і слобожанських говірках, прилеглих до східнополіських, наявні варіанти [ц'а] і [ц'е] [1:370]. Східнополіські говірки засвідчують різні варіанти такої асиміляції: у Шосткинському й Кролевецькому районах [т'с'а] переходить у [ц'а]: [здайемц'а], [питац'а]; у Глухівському – додаються варіанти [ца], [це] [1:370].

Асимілятивна зміна [т'с'а] до [ц'а], [ц'а] передана в граматиці О. Павловського [20], у рукописах Т. Шевченка [33], [34], у журналі «Основа» [18], у «Хутірній поезії» П.Куліша [12]. Таке уподібнення відзначене В. Науменком [17:68], А. Кримським [11.1:226], обгрунтоване в граматиці Є. Тимченка [29].

Отже, підсумовуючи наведений фактичний матеріал, можемо констатувати, що в основі вимовних норм української літературної мови лежить мовлення більшості регіонів України.

Для полтавсько – київського діалекту характерні такі риси, що стали орфоепічними: дзвінкість приголосних у кінці слова й перед глухим; м'якість [ц'] наприкінці слова в іменниках чоловічого роду та в іменниках жіночого роду перед [а]; м'якість суфіксальних [с'] і [ц']; уподібнення [д], [т], [н], [л], [с], [з], [ц] наступному палаталізованому; подовження приголосних з кінцевим [а], спрощення в групах приголосних. Деякі з названих особливостей властиві й іншим говорам. Наприклад, середньонадніпрянський і слобожанський діалекти послідовно засвідчують подовження приголосних, м'якість [ц'] наприкінці слова.

У мовленні Середньої Наддніпрянщини спостерігаються оглушення [з] у префіксах перед глухими коренів або інших префіксів; уподібнення свистячого до шиплячого і шиплячого до свистячого; заміна [чн] на [шн]. Часто в середньонадніпрянських говірках наявні варіантні форми вимови: звуки [г] і [ґ] у тих же словах; паралельні форми із [дз] і [з]; вживання [ж], [д'], [дж] у дієсловах; звуки [р'] і [р] у кінці слів; м'який і твердий суфіксальний [с] – [с'к]/ [ск]; подовження приголосних з кінцевими [а] й [е]; асиміляція [т'с'а] до [ц'а] і [ц'а] в кінці дієслівних форм.

Слід відзначити значну близькість вимовних рис середньонадніпрянських, східнополіських і слобожанських говірок.

До надністріянського діалекту належать такі вимовні особливості, що стали орфоепічними: послідовне вживання звука [г], африкати [дз], африкати [дж] у дієслівних формах, твердість [р] у кінці слова і складу.

Вимовні ознаки територіальних діалектів певною мірою відбивають першодруки творів і лексикографічних праць ХІХ – початку ХХ ст. Провідні письменники й науковці прагнули створити єдині норми української літературної мови, зорієнтовані на більшість українських говорів.

Найповнішими на початок ХХ ст. з погляду орфоепії є граматики Є Тимченка [29] і В. Сімовича [27]. У них подані вимовні особливості, що відбивають мовлення і Східної, і Західної України, зорієнтовані на загальноукраїнське мовлення.

Отримані результати можуть бути використані при подовженні вивчення історії української орфоепії, питання про діалектну основу української літературної мови.

Література

1. Атлас української мови: В 3 т. – К., 1984. – Т1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі.
2. Атлас української мови: В 3 т. – К., 1988. – Т2: Волинь, Наддністріянщина, Закарпаття і суміжні землі.

3. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови. — Одеса, 1975.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія: Навчальний посібник. — К., 1991.
5. Ващенко В. С. Полтавські говори. — Харків, 1957.
6. Грінченко Б. Словарь української мови. — К., 1907-1909. — Т1-4.
7. Желеховський Є. Малоруско-німецький словар. — Львів, 1868. — Мюнхен, 1982. — Т1.
8. Жилко Ф. Т. Про умови формування полтавсько-київського діалекту — основи української літературної мови // Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови. — К., 1954. — С. 3-19.
9. Жилко Ф. Т. Говори української мови. — К., 1958.
10. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. — К., 1966.
11. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. — М., 1907-1908. — Т1-2.
12. Куліш П. А. Хуторна поезія. — Львів, 1882.
13. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. — К., 1990.
14. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови. — К., 1998.
15. Могила А. П. До характеристики середньочеркаських говірок. — К., 1958.
16. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини // Середньонадніпрянські говори. — К., 1960. — С. 143-155.
17. Науменко В. Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи. — К., 1889.
18. Основа: Южно-русскій литературно-учёный вѣстникъ. — СПб, 1861. — №1-4.
19. Очеретний А. Д. Особливості консонантизму уманських говірок // Середньонадніпрянські говори - К., 1960. — С.65-74.
20. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. — СПб, 1818.
21. Приймак И. И. Говоры западныхъ районовъ Сумской области (Котопского, Кролевецкого, Смеловского): Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.01/ Киев. гос. ун-т. — К., 1959.
22. Приймак І. І. Консонантизм говірок північно-західних районів Сумської області // Діалектологічний бюлетень. — 1960. — Вип. VII. — С. 34-43.
23. Русалка Днѣстровая. — Будимъ, 1837.
24. Русанівський В. М. «Я на сторожі коло їх поставлю слово» // Укр. мова і літ. в шк. — 1985. — № 3. — С. 25-31.
25. Синявський О. Коротенька Практична Граматика української мови для дорослих. — Харків, Київ, Львів, 1918.

26. Синявський О. Короткий нарис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харькові 1917 року. –Харків, 1918.
27. Сімович В. Практична Граматика української мови. –Раштат, 1918.
28. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика // Записки наукового товариства імени Шевченка.- Львів, 1893.
29. Тимченко Є. Українська граматика. - К., 1917.
30. Франко З. Т. Боротьба за українську мову в дожовтневий період // Мовознавство. –1990. –№ 6. –С. 11-16.
31. Франко І. Іван Вишенський і єго твори. - Львів, 1895.
32. Шарпило Б. А. Спроба порівняльно-історичної характеристики східнослов'янських (старобільських) говірок // Діалектологічний бюлетень. –1960. – Вип. VII. –С. 3-23.
33. Шевченко Т. Г. Мала книжка. Автографи поезій 1847-1850.- К., 1989.
34. Шевченко Т. Г. Більша книжка. Автографи поезій 1847-1860.- К., 1989.